

Paweł Puton

Ośrodek Kultury i Sztuki „Resursa Obywatelska” w Radomiu
Radomskie Towarzystwo Naukowe
pawel.puton@resursa.radom.pl

Przydrożne znamiona zakładów kamieniarskich regionu radomskiego od schyłku XIX do połowy XX wieku

Roadside stone masons' marks of the Radom region
from the late 19th to the mid 20th century

Artykuł prezentuje wyniki inwentaryzacji i badań dotyczących występowania w regionie radomskim – rozumianym jako obszar ograniczony biegami rzek Drzewiczki, Pilicy, Wisły i Kamiennej oraz Garbem Gielniowskim – kamieniarskich sygnatur na obiektach małej architektury sakralnej, tj. przydrożnych kapliczkach, figurach i krzyżach. „Podpisy” rzemieślników branży kamieniarskiej wykonane zostały w okresie od schyłku XIX do połowy XX wieku. Udokumentowano 105 takich sygnatur, reprezentujących 34 różne warsztaty (oraz kilka niezidentyfikowanych, zatartych znaków). Liczbą zachowanych sygnatur wyróżniają się warsztaty radomskich kamieniarzy Piotra Leona i Józefa Staniszewskich (ojca i syna) oraz Franciszka Hebdzyńskiego.

sygnatury kamieniarskie, kapliczki, figury, krzyże, region radomski

This paper presents results of cataloguing and research on stone masons' marks present in Radom region – confined to the area between Drzewiczka, Pilica and Vistula (Wisła) rivers, and Gielniów Hillock (Garb Gielniowski). Those marks are carved into stone, used to build small roadside sacral objects such as shrines, figures and crosses. The specific „signatures” were made by craftsmen within 50–60 years, between the end of 19th c., and the middle of 20th c. The author managed to document 105 marks, representing 34 techniques, plus a bunch of them worn-away and impossible to identify. Among all the preserved marks, numbers of those made by Piotr Leon and Józef Staniszewski (father and son) and Franciszek Hebdzyński, are outstanding. The author draws our attention to necessity of preserving the „signatures”, so fragile and affected by many destroying factors, including human activities.

stone masons' marks, shrines, figures, crosses, Radom region

Zjawisko umieszczania przez zakłady produkcyjne, fabryki, przedsiębiorstwa, czy zwykłych rzemieślników sygnatur na swoich wyrobach jest dość powszechne – zarówno w kontekście historycznym, jak też współcześnie. Na różnego rodzaju produktach umieszczane są znaki firmowe, logotypy, tabliczki znamionowe, metki, czy właśnie sygnatury. Większego znaczenia nie ma tu też geografia – tego typu oznaczenia odnaleźć można w zasadzie pod każdą jej długością i szerokością. W mocno przemieszonym i zintensyfikowanym świecie znaków warto wyławiać te, które mówią o rodzimej historii gospodarczej. Na szczególną uwagę zasługują artefakty mające walor starości, czyli będące istotnymi (choć mało widocznymi) zabytkami industrialnej historii małej ojczyzny.

Z grupy różnorodnych otaczających nas znaków chciałbym w niniejszym opracowaniu zanalizować jedną, szczególnie mi bliską grupę. Chodzi o sygnatury kamieniarskie utrwalone na obiektach małej architektury sakralnej. Choć podobne podpisy zakładów kamieniarskich znajdziemy na większości przedwojennych cmentarzy (o ile nie na wszystkich), szczególne znaczenie będzie miało to, że prezentowane przykłady pochodzą nie z „oczywistej” przestrzeni sepulkralnej, lecz z ogólnodostępnej przestrzeni publicznej¹, w której spotkać można przydrożne kapliczki, figury i krzyże². Przez te terminy rozumiem wolno stojące obiekty małej architektury sakralnej wykonane z kamiennego materiału, posiadające najczęściej formę prostopadłościennych cokołów zawierających wnęki lub nisze dewocyjne, zwieńczonych krzyżem lub rzeźbą figuralną. Pod pojęciem kapliczek rozumiem takie obiekty małej architektury sakralnej, których dominującą cechą jest posiadanie wyraźnej wnęki lub wnęk dewocyjnych, wyposażonych w różne elementy kultu religijnego. Za figury uważam zaś obiekty wolno stojące i nieosłonięte, których dominującym elementem jest pełnoplastyczne, rzeźbiarskie przedstawienie na cokole Jezusa Chrystusa, Matki Bożej lub któregoś ze świętych. Z kolei krzyżem określam obiekty, których pierwszą i główną funkcją jest wyeksponowanie momentu męki i śmierci Jezusa Chrystusa, przede wszystkim w formie okazałego krucyfiksu. Oczywiście inwencja twórcza i pomysłowość rodzimych budowniczych „kapliczek” jest bogata i niejeden obiekt małej architektury sakralnej przysparza trudności w zaklasyfikowaniu go do którejś z wymienionych grup.

¹ Prezentowane niżej zestawienie ujmuje także nieliczną grupę obiektów znajdujących się za ogrodzeniami posesji prywatnych, lecz usytuowanych w taki sposób, że są dobrze widoczne z drogi, dzięki czemu bez przeszkód można odnaleźć i odczytać na nich przedmiotowe sygnatury.

² Sporządzony wykaz obejmuje dwa pomniki ufundowane w 1932 r. przez ks. Jana Wiśniewskiego i związane z czasami i bohaterami powstania styczniowego. Mają one jednak wyraźnie sakralny charakter – są zwieńczone krzyżami.

Nie stanowi to bynajmniej problemu badawczego, lecz jest świadectwem bogactwa rodzimego rzemiosła i sztuki ludowej³.

Mówiąc o kamieniarstwie regionu radomskiego mam na myśli wyroby zakładów tej branży działających w Radomiu oraz dość szerokiej okolicy miasta, której granice wyznacza bieg rzek Drzewiczki, Pilicy, Wisły i Kamiennej oraz Garb Gielniowski. Obszar ten od 2005 r. jest terenem moich badań nad obiektami małej architektury sakralnej⁴. Stan jego przebadania nie jest co prawda równomierny, ale na podstawie zgromadzonych danych można już wyciągnąć pewne reprezentatywne wnioski. W pełni zinwentaryzowany został przeze mnie obszar miasta Radomia w jego granicach administracyjnych⁵. Pozostały teren przebadałem w sposób pozwalający na postawienie pewnych statystycznych i jakościowych tez. Interesujący nas obszar w różnym stopniu opisywali też regionaliści, podejmujący

³ Por. T. Seweryn, *Kapliczki i krzyże przydrożne w Polsce*, Warszawa 1958, s. 7; W. Zin, *Opowieści o polskich kapliczkach*, Warszawa 2004, s. 6; T. Czerwiński, *Kapliczki i krzyże przydrożne w Polsce*, Warszawa 2012, s. 5.

⁴ Efekty swoich badań w tym zakresie publikowałem m.in. w formie artykułów naukowych zamieszczanych w latach 2015–2020 na portalu Muzeum Wsi Radomskiej.

⁵ P. Puton, *Radomskie kapliczki*, „Wczoraj i Dziś Radomia” 2006, nr 2, s. 30–34; *idem*, *Radomskie kapliczki* [cz. 2], [Kapliczki], *ibidem*, 2006, nr 4, s. 40–42; *idem*, *Radomskie kapliczki* [cz. 3], *Figury*, *ibidem*, 2007, nr 1, s. 23–25; *idem*, *Radomskie kapliczki* [cz. 4], *Krzyże*, *ibidem*, 2007, nr 2, s. 29–31; *idem*, *Radomskie kapliczki* [cz. 5], *Szafkowe kapliczki słupowe i nadrzewne, kapliczki na budynkach, drewniane i metalowe krzyże*, *ibidem*, 2008, nr 1, s. 28–32.

w swych opracowaniach temat obiektów małej architektury sakralnej⁶. Warto pamiętać, że nie każdy z nich w swoim opracowaniu zwracał uwagę na występowanie kamieniarskich sygnatur. Nawet wtedy, gdy były one doskonale na danym obiekcie widoczne. Wśród wymienionych w przypisie publikacji na szczególną uwagę, nie tyle ze względu na podjęty obszar badań, ale i ich szczegółowość, zasługują opracowania dotyczące parafii Jastrzęb i gminy Iłża. Na terenie tej ostatniej – co znamienne – wśród bez mała trzystu zinwentaryzowanych obiektów małej architektury sakralnej, ani jeden nie posiada kamieniarskiej sygnatury.

- ⁶ Warto wymienić dostępną literaturę na ten temat. Są to zarówno monografie obejmujące teren całej danej gminy, jak i poszczególnych parafii oraz pojedynczych miejscowości. Według kolejności wydania zasób ten prezentuje się następująco:
- J. Górską-Siwiec, *Kapliczki przydrożne w Chwałowicach*, „Wieś Radomska”, t. 6, Radom 2001;
- L. Żmijewski, *Tym, którzy tędy przechodzą*, Starachowice 2002;
- J. Gajewska, *Tam, gdzie spotykają się wszystkie światy*, Przytyk 2005;
- P. Puton, *Radomskie kapliczki*, op. cit.;
- I. Przybyłowska-Hanusz I., *Kapliczki, krzyże i figurki jako pomniki przeszłości i świadkowie czasów współczesnych*, Szydłowiec 2007;
- R. Krawczyk, *Przydrożne kapliczki, figury i krzyże*, Zwolen 2008;
- B. Cieślak, *Perty i perełki architektury gminy Jedlińsk*, Jedlińsk 2009;
- M. Giermakowski, *Modlitwa skaryszewskich parafian wpisana w przydrożne krzyże, figury i kapliczki*, Skaryszew 2009;
- Z. Gierała, *Opowieści przydrożnych kapliczek*, Warszawa 2009;
- D. Pater, *Kapliczki Matki Bożej w Ziemi Przysuskiej znakiem pobożności maryjnej*, Przysucha 2010;
- L. Żmijewski, *Drózkami Matki Bożej. Figury przydrożne, kapliczki, krzyże*, Starachowice 2011;
- D. Szegda-Pestka, *Na szlaku kapliczek*, Jedlnia 2013;
- Ł. Babuła, *Kapliczki, figury i krzyże przydrożne Gminy Iłża. Album – przewodnik*, Iłża 2014;
- B. Cieślak, *Zachować dobro*, Stara Błotnica 2014;
- P. Puton P., *Radomskie kapliczki, figury i krzyże powstałe do 1900 roku. Karty ewidencyjne obiektów*, wydanie II: poprawione i uzupełnione, Radom 2015. Opracowanie niepublikowane, dostępne w Miejskiej Bibliotece Publicznej w Radomiu;
- P. Puton, *Radomskie kapliczki, figury i krzyże powstałe od 1901 do 1950 roku. Karty ewidencyjne obiektów*, Radom 2015. Opracowanie niepublikowane, dostępne w Miejskiej Bibliotece Publicznej w Radomiu;
- Ślady wiary. Krzyże i kapliczki parafii Jastrzęb*, red. ks. A. Warso, Jastrzęb 2017;
- P. Madejski, *Kapliczki wsi Zielonka Nowa*, Zwolen-Lublin 2017;
- P. Puton, „*Kapliczki figury i krzyże z terenu parafii św. Stefana na Idalimie*, [w:] *30 lat parafii pw. Świętego Stefana w Radomiu*, red. ks. M. Krawczyk, Radom 2018, s. 104–120.
- P. Puton, *Obiekty małej architektury sakralnej wokół zespołu klasztorowego oo. Bernardynów*, [w:] *Wpisani w dzieje Radomia. Pięćset pięćdziesiąta rocznica przybycia oo. Bernardynów do Radomia (1468–2018)*, red. ks. M. Krawczyk, A. K. Sitnik OFM, Kalwaria Zebrzydowska 2018, s. 509–550.
- J. Rokita, *Kapliczki, figury, krzyże przydrożne w Parafii Rozniszew i historia w nich zapisana*, Rozniszew 2019.

Udało się zebrać informacje o 105 kamieniarskich sygnaturach znajdujących się na kapliczkach, figurach i krzyżach regionu radomskiego. Reprezentują one 34 różne warsztaty⁷. Do tego dochodzi grupa kilku niezidentyfikowanych, zatartych sygnatur. Liczbowe występowanie sygnatur w kontekście geograficznym odzwierciedla stan i intensywność przebadania omawianego regionu. Im dalej od Radomia, tym mniej udokumentowanych, sygnowanych przez kamieniarza obiektów małej architektury sakralnej. Statystykę tę dokumentuje poniższa tabela.

Rozmieszczenie sygnowanych obiektów małej architektury sakralnej regionu radomskiego

POWIAT	LICZBA OBIEKTÓW
białobrzeski (część na południe od Pilicy)	9
kozienicki	6
lipski	4
przysuski	7
Radom	8
radomski	47
skarżyski (część na północ od Kamiennej)	1
starachowicki (część na północ od Kamiennej)	3
szydłowiecki	13
zwolenicki	7
Razem	105

Źródło: opracowanie własne

Przedstawione niżej zestawienie jest zatem efektem pieczołowitego wyłączenia wśród obiektów małej architektury sakralnej, rozsianych na dość dużym obszarze, znaków zakładów kamieniarskich bądź pojedynczych rzemieślników tej branży. Choć niekompletne, ale już w tej formie pozwala zauważyć dość dużą liczbę takich przedsiębiorstw i skalę ich wpływów. Widoczne jest też np. zjawisko przenikania na interesujący nas teren produktów kamieniarskich z innych okolicznych regionów⁸. Wreszcie zauważalna jest wyraźna dominacja dwóch (patrząc osobowo – trzech)

⁷ W tym rozumieniu, że za odrębny warsztat uznano każdy osobny rodzaj podpisu, także gdy zachodzi przypuszczenie, że może on pochodzić od tego samego rzemieślnika (np. „Majewscy”, „Majewscy Szydłowiec”, „Majewscy Radom”, „Bracia Majewscy w Szydłowcu”).

⁸ Chodzi o rzemieślników działających tuż za granicznymi rzekami regionu radomskiego: w Irenie (Dęblinie) za Wisłą, Nowym Mieście nad Pilicą i Kunowie nad Kamienną.

potentatów branży kamieniarskiej regionu w I połowie XX w. Mowa o radomskich rzemieślnikach (ojcu i synu) Piotrze Leonie (1864–1934) i Józefie (1888–1942) Staniszewskich oraz Franciszku Hebdzyńskim (1876–1932). Kamieniarzom tym oraz ich sygnowanym wyrobom poświęciłem kilka opracowań⁹. Z pewnością zasługują oni na solidne biografie, zawierające także podsumowanie ich kamieniarskiego dorobku. Warto podkreślić, że wiedzę na temat zasięgu ich działania wyznaczają na tę chwilę dwie realizacje cmentarne w dość odległych od Radomia miejscowościach¹⁰: nagrobek sygnowany nazwiskiem Hebdzyńskiego znajdujący się na cmentarzu przy ul. Kopernika w Łomży¹¹ i podobny cmentarny pomnik w Tomaszowie Lubelskim, opatrzony sygnaturą J. Staniszewskiego¹².

Reklamy warsztatów kamieniarskich Piotra Leona Staniszewskiego (*Kalendarz informacyjny Guberni Radomskiej na rok 1903*) oraz Franciszka Hebdzyńskiego (*Kalendarz adresowy rzemieślników chrześcijan w Radomiu na rok przestępny 1904*)

⁹ P. Puton, *Kamieniarskie sygnatury. Cz. 1 „F. HEBDZYŃSKI w RADOMIU”*, „Nasza Jedlnia i miejscowości okoliczne” 2016, nr 3, s. 14–16; *idem*, *Kamieniarskie sygnatury. Cz. 2 „L. i J. STANISZEWSKY w RADOMIU”*, *ibidem*, 2016, nr 8, s. 8–9; *idem*, *Staniszewscy jako twórcy przydrożnych kapliczek, figur i krzyży*, data publikacji: 21 II 2017 r., muzeum-radom.pl/turystyka/zabytki/staniszewscy-jako-tworcy-przydroznych-kapliczek-figur-i-krzyzy/2016 [dostęp 4 II 2023 r.]; *idem*, *Kapliczki figury i krzyże z warsztatu kamieniarskiego Franciszka Hebdzyńskiego. Próba inwentaryzacji*, data publikacji: 28 V 2018 r., muzeum-radom.pl/turystyka/zabytki/kapliczki-figury-i-krzyze-z-warsztatu-kamieniarskiego-franciszka-hebdzynskiego-proba-inwentaryzacji/2248 [dostęp 4 II 2023 r.].

¹⁰ Obie znajdują się około 250 km na północny i południowy wschód od Radomia. Na tę chwilę nie znam obiektów sygnowanych przez opisywane zakłady wykraczających w pozostałych kierunkach poza region radomski.

¹¹ cmentarze.lomza.pl/cmentarz-kopernika3.php#poczonek [dostęp 22 III 2023 r.]. Autorzy opracowania nie podają niestety danych osoby lub osób, których nagrobek wykonał F. Hebdzyński.

¹² Mowa o granitowym pomniku Jana Kobyłańskiego, zmarłego 3 kwietnia 1939 r. Informację o nagrobku przesłał mi Grzegorz Ciecka, któremu serdecznie za to dziękuję.

Przywołanie tych dwóch radomskich zakładów kamieniarskich jest nieprzypadkowe, tak ze względu na skalę ich produkcji, jak i wprowadzenie w regionie radomskim swoistej „mody” umieszczania przez kamieniarzy swych sygnatur. Podpisy takie pojawiły się już na pierwszych wykonanych przez Piotra Leona Staniszewskiego obiektach i stanowiły swoisty sposób zakomunikowania obecności jego zakładu na rynku. Wkrótce po nim zasadę sygnowania swych wyrobów wdrożył jego (nieco starszy w branży) konkurent Franciszek Hebdzyński i kontynuował przez cały okres swej działalności.

Przykłady krzyży z kamieniarskimi sygnaturami. Z lewej: krzyż z 1902 r. przy ul. Skaryszewskiej w Radomiu z podpisem „L.STANISZEWSKI W RADOMIU”. Z prawej krzyż z 1917 r. w Woli Lipienieckiej z podpisem „F.HEBDZYŃSKI W RADOMIU”. Fot. Paweł Puton

Przed nimi podobnych podpisów w zasadzie w regionie radomskim nie było albo nie dotrwały do naszych czasów¹³. Umieszczanie sygnatury – jak się wydaje – było przede wszystkim skuteczną metodą reklamowania się, zwłaszcza na prowincji. Podpis na samym obiekcie szedł zatem w parze i *de facto* uzupełniał np. reklamę prasową danego zakładu¹⁴.

¹³ Swoją podpis jeszcze w XIX w. mógł umieszczać na przydrożnych kapliczkach, figurach i krzyżach radomski kamieniarz G. Kowalski. Mocno zatarta i nieczytelna sygnatura być może z jego nazwiskiem widnieje na przydrożnym krzyżu z 1890 r. znajdującym się we wsi Sadków koło Radomia. Na XIX w. datowana jest krzyż z płaskorzeźbą Matki Bożej w Siennie, z podpisem Cz. Mazurkiewicza z Kunowa, lecz to przykład zakładu kamieniarskiego funkcjonującego tuż za granicą regionu radomskiego.

¹⁴ Por. W.Ł. Macierzyński, *Reklama handlowa w Gazecie Radomskiej w latach 1884–1917*, Radom, 2004, s. 134.

Zamysł podpisywania przez kamieniarzy większości wykonanych obiektów był zapewne także skutkiem konkurencji, jaka na przełomie XIX i XX wieku zaczęła nasilać się w tej branży. Z kolei Maria Lipok-Bierwiaczonek – autorka cennej monografii śląskiego kamieniarza i twórcy kamiennych kapliczek Karola Pokornego – zjawisko sygnowania dzieł uważa za przejaw nowoczesności:

„Kamienne krzyże Karola Pokornego mocno wpisały się w górnośląski pejzaż, do dziś współokreślają, kształtują jego charakter. Co ważne, zwracają uwagę specyficznymi rozwiązaniami estetycznymi, są rozpoznawalne. Przy tym młody Pokorny działał nowoczesnie: od pierwszych swych realizacji konsekwentnie trzymał się zasady sygnowania swoich dzieł. Dzięki temu dzisiejsi miłośnicy kapliczek i krzyży przydrożnych doświadczają wielu radości, kiedy identyfikują dzieła tego twórcy – najpierw rozpoznając jego styl, charakterystyczne cechy kompozycji i zdobnictwa, a potem odnajdując potwierdzenie trafnej identyfikacji w wykutym w kamieniu podpisie”¹⁵.

Zatrzymajmy się nad samymi sygnaturami i przyjrzyjmy się ich wyglądowi, sposobowi wykonania, lokalizacji oraz treści. Wszystkie z udokumentowanych w regionie radomskim podpisów kamieniarskich wykonane zostały jako wgłębnie ryte napisy, w przeważającej większości wykonane w formie majuskuły. Najczęstszym miejscem lokalizacji sygnatur na kamiennych obiektach małej architektury sakralnej regionu radomskiego jest frontowa ściana bazy „kapliczki”. Można tu wyróżnić podpisy lokowane skrajnie do prawej strony (zdecydowana większość), ale są też przypadki lokalizacji centralnej oraz z lewego skraju¹⁶. Do rzadkich sytuacji należy umieszczenie przez kamieniarza sygnatury na bocznej ścianie obiektów¹⁷, jak i z tyłu ich cokołów¹⁸.

Patrząc na treść sygnatur można zauważyć ich dużą standaryzację. Wszystkie wskazują na nazwisko kamieniarza dopełnione najczęściej wskazaniem miejscowości, w której prowadził warsztat. Ta podawana jest zarówno w mianowniku (np. RADOM), jak i w miejscowniku (np. W SZYDŁOWCU). Nazwisku kamieniarza w zdecydowanej większości przypadków towarzyszy inicjał jego imienia. Sporadycznie spotkać można

¹⁵ M. Lipok-Bierwiaczonek, *Z piaskowca i z marmuru. Dzieła mistrza Pokornego*, Tychy 2020, s. 7.

¹⁶ Np. podpis J. Staniszewskiego na „Krzyżu Wolności” z 1919 r. na radomskim Zamłynie.

¹⁷ Taki sposób umieszczania sygnatur jest charakterystyczny (choć nie we wszystkich przypadkach) dla zakładu Majewskich z Szydłowca.

¹⁸ Z taką sytuacją mamy do czynienia np. w miejscowości Kozinki (gm. Zakrzew), gdzie znajduje się kapliczka sygnowana przez E. Seredyńskiego z Radomia, czy w Przytyku, gdzie na cokole figury Matki Bożej stojącej na placu kościelnym odnajdziemy podpis F. Hebdzyńskiego z Radomia.

pełne imię oraz samo nazwisko. W jednym przypadku rzemieślnik użył w swej sygnaturze słowa „rzeźbiarz”¹⁹. Wśród tak ustandaryzowanych form sygnatur wyróżnia się podpis kamieniarza operującego na sztydłowieckich złożach piaskowca: „J. GWAREK w ORŁOWIE P-TA JASTRZĄB”, będący niemalże pełnym adresem rzemieślnika.

Przykłady sygnatur kamieniarskich z cokołów kapliczek, figur i krzyży regionu radomskiego. Fot. Paweł Puton

Najstarszą odczytaną datą na obiektach małej architektury sakralnej sygnowanych przez kamieniarzy regionu radomskiego jest rok 1890, przy czym autorstwo tego podpisu nie jest pewne (przypuszczalnie może należeć do radomskiego kamieniarza G. Kowalskiego). Najmłodszą sygnaturą jest ta utrwalona w 1959 r. przez kamieniarzy Majewskich z Szydłowca. Do tego dochodzą jeszcze pojedyncze przypadki sygnatur współczesnych przedstawicieli branży kamieniarskiej, naniesione przez nich podczas prac renowacyjnych starszych kapliczek. Rozmieszczenie na osi czasu i częstotliwość występowania sygnatur prezentuje poniższa tabela.

¹⁹ Sygnatura jego brzmi: „K. Milczarek Rzeźbiarz w Szydłowcu”. Znana jest jedna kapliczka sygnowana przez tego autora, znajdująca się w miejscowości Ninków w gm. Borkowice. Jej fotografia w 2021 r. wydana została na widokówce przez Radomską Inicjatywę Pocztkówką (fot. M. Dumin).

Sygnatury kamieniarskie z obiektów małej architektury sakralnej regionu radomskiego według czasu powstania

Rok powstania	Liczba obiektów	Rok powstania	Liczba obiektów	Rok powstania	Liczba obiektów	Rok powstania	Liczba obiektów	Rok powstania	Liczba obiektów
1890	1	1909	2	1919	3	1938	4	1958	4
XIX w.	1	1910	2	1920	5	1939	1	1959	1
1901	2	1911	2	1921	2	1942	2	1991	1
1902	1	1912	3	1925	1	1943	2	l. 90.	1
1903	4	1913	3	1926	2	1944	2	2003	1
1904	3	1914	4	1930	2	1946	5	2012	1
1905	3	1915	1	1932	2	1953	1	brak danych	2
1906	2	1916	1	1933	2	1955	1		
1907	3	1917	7	1934	2	1956	1		
1908	1	1918	2	1936	4	1957	1		

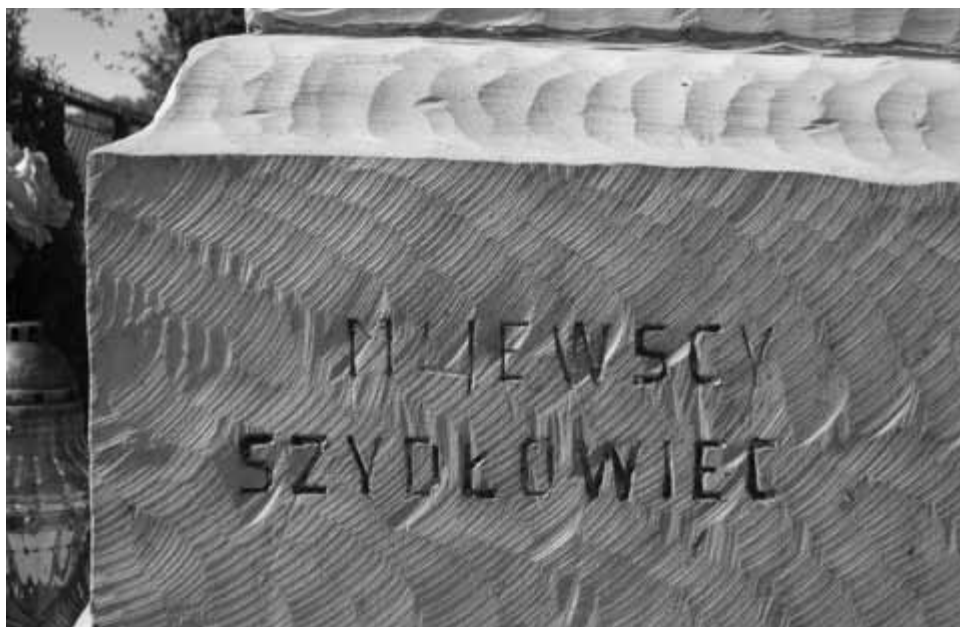
Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonej inwentaryzacji i analizy przedmiotowej literatury.

Dzięki sygnowaniu przez przedsiębiorców kamieniarskich wykonanych w ich zakładach obiektów małej architektury sakralnej nie pozostają one dziś dla nas anonimowe. To niezwykle istotne, gdyż pozwala otworzyć ich badaczowi interesującą kartę historii. Niestety, zauważalne jest zjawisko zacierania się podobnych znamion zostawianych przez dawnych rzemieślników kamieniarskich, co z biegiem czasu spowoduje, że ich wyroby – nawet ongiś przez nich podpisane – pozostaną dla przyszłych pokoleń bezimienne. Powodów takiego stanu rzeczy jest z pewnością kilka. Niektóre wynikają z naturalnego procesu lasowania materiału kamiennego, z jakiego wykonane są kapliczki, figury i krzyże²⁰. W innych przypadkach procesowi wykruszania się i stopniowemu zanikaniu sygnatury sprzyja niewłaściwe podejście do cyklicznego „odnawiania” obiektu przez okoliczną ludność. Chodzi o zwyczaj malowania („bielenia”) kapliczek przed majem. Nierzadko taka malatura wykonywana jest przy użyciu farb olejnych, co destrukcyjnie wpływa na powierzchnię kamienia znajdującą się bezpośrednio pod powierzchnią farby²¹. Zauważalne jest też zjawisko

²⁰ Jako przykład podać można sygnaturę na krzyżu z 1920 r. z miejscowości Kozłów.

²¹ W ten sposób niemal całkowitemu zatarciu uległa sygnatura na „Krzyżu Wolności” z ul. Limanowskiego w Radomiu. Por. P. Puton, *Wiaderko farby nie wystarczy* (rozmowę przeprowadziła K. Ludwińska), „Gazeta Wyborcza Radom” 2015, nr 104, s. 2.

pomijania kamieniarskich sygnatur przez ludzi opiekujących się danym obiektem i go remontujących. Gdy widać, że inskrypcja fundatorów czy rok powstania obiektu są uwidocznione poprzez pomalowanie śladu liter, a sama sygnatura już nie – można przypuszczać, że taki podpis nie ma dla nich większego znaczenia²². Sytuacje takie często skutkują tym, że o ile wyryta na cokole intencja powstania kapliczki trwa i jest dobrze czytelna, sama sygnatura z czasem zanika pod kolejnymi warstwami farby i zostaje zapomniana. Wreszcie najsmutniejszymi przypadkami dotyczącymi sygnatur są te odnoszące się do nieprofesjonalnych, często po prostu nieudolnych renowacji obiektów małej architektury sakralnej. Bywa, że kamienne lica tych obiektów traktowane są szlifierką i sygnatura kamieniarza staje się pierwszą ofiarą takiego „renowacyjnego” zabiegu²³. Niestety, bywa i tak, że profesjonalne zabiegi, przeprowadzane pod okiem i za zgodą właściwego konserwatora zabytków, wskutek dokonanego piaskowania elewacji obiektu doprowadzają do niemal całkowitego zatarcia sygnatury²⁴.

Przykład nieprawidłowej renowacji kamiennej kapliczki, która spowodowała uszkodzenie sygnatury. Fot. Paweł Puton

²² Przykładem może być figura Matki Bożej z 1946 r. w Bieliszce koło Radomia.

²³ Los taki spotkał kapliczkę z 1958 r. stojącą przy zbiegu ulic Witkacego i Studziennej w Radomiu. W podobny sposób niemal całkowicie zatarta została najstarsza sygnatura kamieniarza L. Staniszewskiego, znajdująca się na kapliczce z 1901 r. w Ludwikowie.

²⁴ Stało się tak podczas renowacji „Krzyża Wolności” z 1919 r., stojącego na radomskim Zamłynie.

Wyrażam nadzieję, że poruszony temat oraz zaprezentowane poniżej zestawienie obiektów małej architektury sakralnej regionu radomskiego, posiadających kamieniarską sygnaturę, pozwoli wielu osobom zauważyć te niepozorne znaki świadczące o tradycjach lokalnego rzemiosła, a także choć odrobinę przyczyni się do ich ochrony. Im więcej ich przetrwa, tym bogatsze dziedzictwo industrialnej przeszłości odziedziczą po nas następne pokolenia.

Wykaz kapliczek, figur i krzyży przydrożnych z regionu radomskiego posiadających sygnaturę kamieniarską (murarską)²⁵

1. F. HEBDZYŃSKI RADOM

- 1) Figura NMP Niepokalanej w Mircu, 1905 r.
- 2) Figura Matki Bożej „Pod Krzyżem” przy zbiegu ulic Młodzianowskiej i Wiejskiej w Radomiu, 1906 r.
- 3) Figura NMP Niepokalanej w Jedlni Poświętnem, obok kościoła (gm. Pionki), 1909 r.
- 4) Krzyż przydrożny w Wólce Pierzchnieńskiej (gm. Stara Błotnica), 1913 r.
- 5) Krzyż przydrożny w Piastowie (gm. Jedlińsk), 1914 r.
- 6) Figura Matki Bożej Niepokalanej w Siennie, 27 IX 1914 r.
- 7) Krzyż przydrożny w Starym Kobylniku (gm. Stara Błotnica), 1915 r.
- 8) Krzyż na posesji nr 18 w Gołędzinie (gm. Zakrzew), 1916 r.
- 9) Krzyż przydrożny w Wojstawicach (gm. Gózd), 1917 r.
- 10) Krzyż przydrożny w Lipskiej Woli (gm. Głowaczów), 1917 r.
- 11) Figura NMP Królowej Polski w Przytyku, 3 V 1917 r.
- 12) Figura Chrystusa dźwigającego krzyż w Staszowie (gm. Kozienice), 1919 r.
- 13) Krzyż przy ul. W.C. Kwiatkowskiego 102 w Radomiu, 1920 r.
- 14) Krzyż przydrożny w Kozłowie (gm. Jastrzębia), 1920 r. (nazwisko na sygnaturze częściowo wytarte).
- 15) Krzyż przydrożny w Siemiradzu (gm. Stara Błotnica), 1921 r.
- 16) Krzyż przydrożny w Psarach (gm. Kozienice), 1926 r.
- 17) Figura św. Józefa za prezbiterium kościoła w Jedlni-Letnisku, 1930 r.
- 18) Figura Najświętszego Serca Jezusa na Rynku w Głowaczowie, naprzeciwko kościoła, 1934 r.

²⁵ W zestawieniu uwzględniono także pojedyncze sygnatury murarskie (na obiektach z betonu, lub murowanych i otynkowanych). Układ według liczby obiektów, czasu ich postania oraz kolejności alfabetycznej wykonawców.

- 19) Figura NMP Niepokalanej w Łępinie (gm. Stara Błotnica), 1938 r.
(obiekt wykonany przez sukcesorów firmy F. Hebdzyńskiego).

2. L. STANISZEWSKI W RADOMIU

- 1) Krzyż przydrożny w Ludwikowie (gm. Jedlińsk), 1901 r.
- 2) Krzyż przydrożny w Woli Bierwieckiej (gm. Jedlińsk), 1901 r.
- 3) Krzyż przydrożny przy zbiegu ulic Skaryszewskiej i Skrzydlatej w Radomiu, 1902 r.
- 4) Krzyż w Woli Bierwieckiej, na posesji o nr. 29A (gm. Jedlińsk), 1903 r.
- 5) Figura Matki Bożej Niepokalanej przy ul. Dolnej w Kozienicach, 1903 r.
- 6) Krzyż przydrożny w Policznej, 1903 r.
- 7) Krzyż przydrożny w Mierzączce (gm. Przyłęk), 1903 r.
- 8) Krzyż przydrożny w Kazimierówce (gm. Skaryszew), 1907 r.
- 9) Kapliczka przydrożna w Płaskowie (gm. Jedlińsk), 1907 r.
- 10) Figura Najświętszego Serca Jezusa przy DK 12 – zjazd do Kuczek (gm. Gózd), 1907 r.
- 11) Krzyż przydrożny w Ranachowie (gm. Kazanów), 1911 r.
- 12) Krzyż przydrożny przy ul. Kierzkowskiej 87 w Radomiu, 1912 r.
- 13) Przydrożna kolumna z krzyżem w Starej Błotnicy, 1912 r.
- 14) Krzyż przydrożny w Natolinie (gm. Jedlnia-Letnisko), 1913 r.
- 15) Krzyż przydrożny w Starych Żdźarach (gm. Stara Błotnica), 1914 r.
- 16) Krzyż przydrożny w Kolonii Dębiny (gm. Przysucha), 1917 r.
- 17) Kapliczka w Marcelowie (gm. Jedlińsk), 1917 r.
- 18) Krzyż przydrożny w Makowie (gm. Skaryszew), 1936 r.²⁶

3. J. STANISZEWSKI W RADOMIU

- 1) Krzyż przydrożny na skrzyżowaniu dróg w Bąkowie, obok posesji nr 102 (gm. Ciepeliów), 1917 r.
- 2) Krzyż przydrożny przy ul. Ceglanej w Wielogórze (gm. Jedlińsk), 1918 r.
- 3) Krzyż „Wolności” przy zbiegu ulic L. Okulickiego i Główniej w Radomiu (Zamłynie), 1919 r.
- 4) Krzyż „wolności” przy ul. B. Limanowskiego (Nowy Świat), 1919 r.
- 5) Figura Matki Bożej Bolesnej przy zbiegu ulic Wareckiej i św. Wojciecha w Jedlińsku, 1920 r.
- 6) Figura Matki Bożej Królowej Polski przy zbiegu al. Jana Pawła II i ul. F. Chopina w Zwoleniu, 1925 r.
- 7) Krzyż przydrożny w Sukowie (gm. Przytyk), 1930 r.

²⁶ Piotr Leon Staniszewski zmarł w 1934 r. Obiekt wybudował zapewne jego syn Józef Staniszewski (1888–1942), wykorzystując starszy element kamienny z sygnaturą ojca.

- 8) Krzyż przydrożny przy zbiegu ulic Skaryszewskiej i Średniej w Makowie (gm. Skaryszew), 1933 r.
- 9) Krzyż przydrożny w Janowie, naprzeciwko posesji nr 75A (gm. Skaryszew), 1936 r.
- 10) Krzyż przydrożny w Klwatce Królewskiej przy drodze krajowej nr 12 (gm. Gózd), 1936 r.
- 11) Krzyż przydrożny w Klwatce Królewskiej przy drodze do Gzowic Folwarku (gm. Gózd), 1936 r.
- 12) Krzyż przydrożny przy zbiegu ulic Małęczyńskiej i Dzielnicowej w Makowie (gm. Skaryszew), 1939 r.
- 13) Figura Matki Bożej Niepokalanej w Ostrownicy (gm. Kazanów), 1942 r. (na sygnaturze brak inicjału imienia).
- 14) Krzyż przydrożny w Bogusławicach (gm. Skaryszew), 30 VII 1944 r. (obiekt powstał po śmierci Józefa Staniszewskiego).

4. MAJEWSCY SZYDŁOWIEC

- 1) Figura przydrożna Matki Bożej w Bieliszce (gm. Zakrzew), 1946 r.
- 2) Kapliczka przydrożna w Hucie Mazowszańskiej Dolnej (gm. Kowala), 1946 r.
- 3) Kapliczka w Zagórzcu (gm. Wieniawa), 1953 r.
- 4) Krzyż przydrożny przy ul. Średniej w Makowie (gm. Skaryszew), 1957 r.
- 5) Kapliczka w Makowie (gm. Skaryszew), 1958 r.
- 6) Kapliczka w Odechowie, posesja nr 81 (gm. Skaryszew), 1958 r.
- 7) Kapliczka przydrożna przy zbiegu ulic Witkacego i Studziennej w Radomiu, 1958 r.
- 8) Krzyż przydrożny we wsi Zdziechów Działy (gm. Szydłowiec), 1958 r.
- 9) Krzyż przydrożny przy zbiegu ulic Warszawskiej i Księżęcej w Skarżysku-Kamiennej, 1959 r.

5. J. GWAREK w ORŁOWIE P-TA JASTRZĄB

- 1) Kapliczka przydrożna w Wierzbicy Kolonii (gm. Wierzbica), 1942 r.
- 2) Krzyż przydrożny w Czerwonej (gm. Mirzec), 1943 r.
- 3) Krzyż przydrożny w Trębowcu Małym (gm. Mirzec), 1943 r.
- 4) Krzyż przydrożny w Grzmicinie (gm. Skaryszew), 1955 r.

6. W. BRZOSTOWSKI w SZYDŁOWCU

- 1) Pomnik w miejscu śmierci D. Czachowskiego w Jaworze Soleckim (gm. Sienno), 1932 r.
- 2) Pomnik w miejscu bitwy z czasów powstania styczniowego w Stefankowie (gm. Chlewiska), 1932 r.

3) Kapliczka przydrożna w Załawie (gm. Chlewiska), 1933 r.

7. I. KOZIŃSKI SZYDŁOWIEC

- 1) Figura NMP w Wysokiej (gm. Szydłowiec), 1904 r.
- 2) Figura NMP przy ul. T. Kościuszki 121 w Szydłowcu, 1912 r.
- 3) Krzyż przydrożny w Koszorowie (gm. Chlewiska), brak roku powstania²⁷.

8. WIKTOR CHYB w SZYDŁOWCU

- 1) Figura NMP Niepokalanej w Rudzie Wielkiej (gm. Wierzbica), 1920 r.
- 2) Krzyż przydrożny w Zastroniu (gm. Szydłowiec), 1920 r. (nazwisko kamieniarza zapisane: „HYB”).

9. Sz. Kowalski – Radom

- 1) Kapliczka przydrożna przy zbiegu ulic S. Zbrowskiego i Gołębiowskiej w Radomiu, lata 20. XX w. (sygnatura na tablicy dodanej w połowie lat 90. XX w.).
- 2) Krzyż przydrożny w Trablicach (gm. Kowala), 1935 r. (sygnatura na tablicy dodanej w 1991 r.).

10. MAJEWSKY

- 1) Figura Matki Bożej Niepokalanej w Budkach Pierwszych (gm. Chlewiska), 1946 r.
- 2) Krzyż przydrożny w Antoniowie (gm. Skaryszew), 1956 r.

11. E. SEREDYŃSKI RADOM

- 1) Kapliczka przydrożna w Kozinkach (gm. Zakrzew), 1913 r.
- 2) Krzyż przydrożny w Grzmucinie (gm. Gózd), 1914 r.

12. J. WRÓBEL w RADOMIU

- 1) Krzyż przydrożny w Makowie (gm. Skaryszew), 1905 r.
- 2) Kapliczka przydrożna w Czyżówce (gm. Stara Błotnica), 1906 r.

13. F. BADOMSKI W SIENNIE

- 1) Krzyż przydrożny w Zielonce Starej (gm. Zwolen), brak informacji o roku powstania.

14. S. CHYB w SZYDŁOWCU

- 1) Krzyż przydrożny w Zdziechowie (gm. Szydłowiec), 1918 r.

²⁷ Ponadto: portal kościoła farnego św. Jana Chrzyciela w Radomiu, 1909 r.

15. JAN GUT ROGÓW

- 1) Krzyż przydrożny w Teklinowie – Głębokiej Drodze (gm. Przysucha), 1904 r.

16. M. JANASZEK W IRENIE (Irena – dziś część Dęblina)

- 1) Krzyż przydrożny w Oleksowie (gm. Gniewoszków), 1910 r.

17. W. JASIŃSKI W SŁUPICY

- 1) Kapliczka przydrożna w Słupicy (gm. Jedlnia-Letnisko), 1908 r.

18. J. KUCHCIK (sygnatura murarska)

- 1) Kapliczka przydrożna w Dąbrowie Kozłowskiej (gm. Jastrzębia), 1938 r.

19. M. KAPIŃSKI WYK. z SYCYNY (sygnatura murarska)

- 1) Krzyż przydrożny przy ul. Wiślanej 84 w Zwoleniu, 1938 r.

20. BR-CIA MAJEWSCY w SZYDŁOWCU

- 1) Figura NMP Niepokalanej w Koryciskach (gm. Wieniawa), 1946 r.

21. MAJEWSCY RADOM

- 1) Kapliczka przydrożna w Wincentowie (gm. Skaryszew), 1946 r.

22. CZ. MAZURKIEWICZ W KUNOWIE

- 1) Krzyż kamienny z płaskorzeźbą Matki Bożej przy ul. Bałtowskiej w Siennie, XIX w.

23. K. Milczarek Rzeźbiarz w Szydłowcu

- 1) Kapliczka przydrożna w Ninkowie (gm. Borkowice), 1934 r.

24. MINDA. ŚMIŁÓW

- 1) Kapliczka przydrożna w Woli Lipienieckiej Dużej (gm. Jastrząb), 1926 r.

25. M Piętowski

- 1) Figura Najświętszej Maryi Panny Niepokalanej w Świerczku (gm. Szydłowiec), 1903 r. (sygnatura dodana podczas renowacji z 2003 r.)

26. W. PIOTROWSKI w RADOMIU

- 1) Krzyż przydrożny w Dąbrowie Kozłowskiej (gm. Jastrzębia), 1909 r. (?)

27. E. POWIDŁO

- 1) Figura św. Jana Nepomucena w Niskiej Jabłownicy (gm. Borkowice), 1917 r.

28. M. IGNACY RUDEK RADOM LUBELSKA 60 (sygnatura murarska)

- 1) Kapliczka w Kozłowie (gm. Jastrzębia), na przedłużeniu radomskiej ul. K. Potkańskiego, za Pacynką, 1938 r.

29. Cz. SAS NOWE MIASTO

- 1) Figura Najświętszego Serca Jezusa w Klwowie, 1944 r.

30. K. SIKORSKI W SKRZYNNIE

- 1) Figura Najświętszej Maryi Panny Niepokalanej w Jasionie (gm. Białobrzegi), 1904 r.

31. W. SOCHACKI w SZYDŁOWCU

- 1) Krzyż przydrożny upamiętniający odzyskanie niepodległości w Dąbrowce Nagórnej 35 (gm. Zakrzew), 1921 r.

32. F. SMERDZYŃSKI w RADOMIU

- 1) Krzyż przydrożny w Jakubowie (gm. Stara Błotnica), 1938 r.

33. F. WCISŁO

- 1) Krzyż przydrożny w Guzowie (gm. Orońsko), 1910 r.

34. Loniak Usługi Kamieniarskie Leszek Żmuda

- 1) Kapliczka przydrożna w Cukrówce (gm. Chlewiska), czas powstania nieznany (sygnatura dodana podczas restauracji obiektu w 2012 r.)

35. Obiekty posiadające zatartą i nieczytelną sygnaturę kamieniarską

- 1) Krzyż przydrożny w Sadkowie (gm. Jedlnia-Letnisko), 1890 r. (Kowalski w Radomiu?)
- 2) Krzyż przydrożny w Klwatce Królewskiej (gm. Gózd), 1905 r. (Radom)
- 3) Figura NPM Niepokalanej w Ludwikowie (gm. Jedlińsk), 1911 r.

Zestawienie statystyczne

KAPLICZKI RADOMIA I REGIONU RADOMSKIEGO Z SYGNATURĄ KAMIENIARZA		
L.p.	ZAKŁAD KAMIENIARSKI (SYGNATURA)	LICZBA OBIEKTÓW
1	F. Hebdzyński w Radomiu	19
2	L. Staniszewski w Radomiu	18
3	J. Staniszewski w Radomiu	14
4	Majewscy Szydłowiec	9
5	J. Gwarek w Orłowie P-ta Jastrząb	4
6	W. Brzostowski w Szydłowcu	3
7	I. Kosiński Szydłowiec	3
8	Wiktor Chyb w Szydłowcu	2
9	Sz. Kowalski – Radom	2
10	Majewscy	2
11	E. Seredyński Radom	2
12	J. Wróbel w Radomiu	2
13	F. Badomski w Siennie	1
14	S. Chyb w Szydłowcu	1
15	Jan Gut Rogów	1
16	M. Janaszek w Irenie	1
17	W. Jasiński w Słupicy	1
18	J. Kuchcik	1
19	M. Kwapiński Wyk. z Sycyny	1
20	Br-cia Majewscy Szydłowiec	1
21	Majewscy Radom	1
22	Cz. Mazurkiewicz w Kunowie	1
23	K. Milczarek Rzeźbiarz w Szydłowcu	1
24	Minda. Śmiłów	1
25	M[arian] Piętowski	1
26	W. Piotrowski w Radomiu	1
27	E. Powidło	1
28	M.[urarz] Ignacy Rudek Radom Lubelska 60	1
29	Cz. Sas Nowe Miasto	1
30	K. Sikorski w Skrzynnie	1
31	W. Sochacki w Szydłowcu	1

32	F. Smerdzyński w Radomiu	1
33	F. Wcisło	1
34	Leszek Żmuda „Loniek”	1
35	Sygnatury zatarte	3
RAZEM		105

Źródło: opracowanie własne na podstawie literatury regionalnej i własnych badań terenowych z lat 2005–2022.

Paweł Puton – absolwent Wydziału Ekonomicznego Politechniki Radomskiej im. K. Pułaskiego (2007) oraz Podyplomowego Studium Muzeologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego (2022). Kierownik Działu Projektów Kulturalnych w Ośrodku Kultury i Sztuki „Reursa Obywatelska” w Radomiu. Regionalista, miłośnik historii i dziedzictwa kulturowego regionu staropolskiego. Szczególnym zainteresowaniem darzy przydrożne kapliczki, figury i krzyże. Od 2015 r. członek Radomskiego Towarzystwa Naukowego. Współzałożyciel i koordynator Radomskiej Inicjatywy Pocztownikowej (2019), redaktor pisma „Filokartysta Radomski”. Autor książek *Miejsce i Krzyż Straceń Powstańców Styczniowych w Radomiu* (2019), *Radomskie latarenki adresowe* (2021) oraz około 200 opracowań, artykułów popularnonaukowych i naukowych o tematyce regionalnej. Laureat Nagrody im. św. Kazimierza (2022).